

Paulina Drzeżdżon

ORCID: 0000-0002-7030-1015

e-mail: paulinadrzezdzon12619@gmail.com

Niepubliczne Przedszkole "Mały Oxford"
z Oddziałami Integracyjnymi w Siedlcach**Stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka
a postawy rodzicielskie matek****The degree of the child's intellectual disability and the mothers'
parenting attitudes**<https://doi.org/10.34739/sn.2024.24.04>

Abstrakt: Celem niniejszych badań jest określenie różnic pomiędzy postawami rodzicielskimi matek a stopniem niepełnosprawności intelektualnej dziecka na podstawie badań przeprowadzonych w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Pucku oraz Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym im. Marii Grzegorzewskiej w Siedlcach. W części teoretycznej pracy została przedstawiona typologia postaw rodzicielskich oraz przegląd wybranych badań na temat postaw rodzicielskich wobec dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Natomiast w części empirycznej została przedstawiona analiza badań własnych, która skupia się na ukazaniu różnic pomiędzy postawami rodzicielskimi matek a stopniem niepełnosprawności intelektualnej ich dzieci. W dalszej kolejności można zapoznać się z wnioskami opisanych badań.

Słowa kluczowe: *postawy rodzicielskie matek, stopień niepełnosprawności intelektualnej*

Abstract: The aim of this research is to determine the differences between mothers' parental attitudes and the degree of the child's intellectual disability based on research conducted at the Special Educational and Educational Center in Puck and the Special Educational and Educational Center in Puck. Maria Grzegorzewska in Siedlce. The theoretical part of the work presents a typology of parental attitudes and a review of selected research on parental attitudes towards children with intellectual disabilities. The empirical part presents an analysis of the author's own research, which focuses on showing the differences between mothers' parental attitudes and the degree of intellectual disability of their children. Next, you can read the conclusions of the described research.

Keywords: *parental attitudes of mothers, degree of intellectual disability*

Typologia postaw rodzicielskich

W wyniku nieustającego zainteresowania i wgłębiania się w definicje postaw rodzicielskich i ich wpływu na rozwój dziecka powstało wiele treści na ten temat oraz modeli przedstawiających typologie postaw rodzicielskich.

Typologie te ułatwiają zrozumienie tego zagadnienia, jak i również przyczyniają się do wzbudzenia refleksji nad znaczeniem pomiędzy postawami rodzicielskimi a oddziaływaniem na zachowanie dziecka.

Interesującą typologię postaw rodzicielskich przedstawił Leo Kanner. Zauważył on w swojej pracy zależność pomiędzy postawami rodzicielskimi rodziców swoich młodych pacjentów a ich zachowaniem. To zainspirowało go do stworzenia typologii postaw i zbadania reakcji dzieci na poszczególne zachowania matek [Ziemska, 2009, s. 34].

Leo Kanner skupił się na czterech postawach rodzicielskich jednakże jego typologia w porównaniu do niżej opisanych jest niepełna. Jako postawę pozytywną wymienił on tylko i wyłącznie postawę „akceptacji i uczucia”. Nie uwzględnił on innych nastawień, sposobów traktowania rodziców wobec dziecka, np. postawy współdziałania, swobody, uznania, autonomii. Drugim ważnym aspektem jest to, iż propozycja Leo Kanner’a nie przedstawia jeszcze dwóch innych negatywnych postaw rodzicielskich, takich jak bierne odtrącenie, charakterystyczne dla braku akceptacji, oraz obojętność uczuciowa. Natomiast na podstawie przedstawionej postawy nadmiernie chroniącej można by było stwierdzić, iż powinno się zwrócić uwagę na występowanie postaci autorytetu, która może być nieadekwatna do sytuacji [Ziemska, 2009, s. 41].

Slater w porównaniu do Leo Kanner’a opracował bardzo rozbudowaną typologię postaw rodzicielskich na podstawie poszczególnych, zaobserwowanych zachowań rodziców. Przyjął on aż osiem przeciwstawnych sobie postaw w ujęciu czterech par. Można stwierdzić, iż pożądane wychowawczo postawy to tolerancja i ciepło. Natomiast autor skupił się dużo bardziej na ukazaniu mniej pożądanych zachowań rodziców wobec pociechy, takich jak separowanie się, chłód, brak tolerancji, surowość, uzależnienie, pobłażliwość.

Anna Roe w swoim modelu typologii postaw rodzicielskich szczególne znaczenie wywarła na dwóch pojęciach, jakimi są chłód i ciepło. Są one dalszym punktem odniesienia do pozostałej części postaw. Ciepło na tle postaw rodzicielskich charakteryzuje się akceptacją dziecka. Akceptacja ta może odznaczać się silną miłością kochającą. Natomiast może ona również występować w formie przypadkowej, co świadczy o akceptacji obrazującej niepełne zaangażowanie emocjonalne. Chłód jest powiązany z unikaniem dziecka, co świadczy o postawach, takich jak zaniedbywanie czy odrzucenie. Punktem wspólnym dla chłodu i ciepła jest uczuciowa koncentracja na dziecku powiązana z postawami, takimi jak nadmierne chronienie oraz nadmierne wymaganie [Ziemska, 2009, s. 44-45].

Model Anny Roe przedstawia sześć postaw rodzicielskich, są to zachowania:

- przypadkowe,
- kochające,
- nadmiernie chroniące,
- nadmiernie wymagające,
- odrzucające,
- zaniedbujące.

Autorka typologii postaw rodzicielskich skupiła się głównie na postawach niewłaściwych, negatywnie oddziałujących na rozwój dziecka. Wymieniła ona tylko jedną pozytywną postawę rodzicielską, którą jest kochanie, okazywanie miłości i akceptacja dziecka w całości takim, jakie jest.

Następną, jeszcze bardziej rozbudowaną typologię określa model postaw rodzicielskich Charlesa E. Schaefera. Przedstawia on aż czternaście zachowań macierzyńskich, zestawiając je w siedem przeciwstawnych par. Autor modelu proponuje cztery podstawowe pojęcia postaw, jakimi według niego są autonomia, miłość, władza, wrogość [Ziemska, 2009, s. 45].

Do autonomii i miłości zaliczamy takie typy zachowań, jak:

- swoboda, uznanie praw, współdziałanie, akceptacja,

Miłość oraz władza obejmują taki zakres zachowań, jak:

- akceptacja, nadmierne pobłażanie, chroniące pobłażanie, nadmierne chronienie, posiadanie.

Władze i wrogość określają postawy:

- posiadanie, autorytatywne dyktatorstwo, żądające przeciwstawianie się, odrzucenie.

Wrogość i autonomia charakteryzuje się takimi zachowaniami, jak:

- odrzucenie, zaniedbywanie, obojętność, luźny stosunek, swoboda [Ziemska, 2009, s. 46].

Marvin Siegelman wyodrębnił trzy schematy postaw rodzicielskich:

1. Miłość – jako wsparcie rodzica wobec dziecka, okazywanie mu szacunku, uczuć, pomocy.
2. Wymaganie – charakteryzujące się postawą zbyt kontrolującą, autorytarną, przytłaczającą dziecko poprzez narzucanie swoich zasad, rad i ambicji.

3. Karanie – postawa, która obejmuje nieprzejmowanie się rodziców potrzebami dziecka. Do tej postawy również zalicza się stosowanie kar cielesnych, nieadekwatnych do popełnionego czynu [Płopa, 2008, s. 271].

Kojimy, który był japońskim badaczem, na podstawie przeprowadzonych rozległych badań na 303 rodzinach stworzył następującą typologię zachowań rodzicielskich:

1. Psychologiczna kontrola rodzicielska,
2. Akceptacja i przeciwstawne do niej odrzucenie dziecka przez rodzica,
3. Swobodna kontrola rodzicielska [Płopa, 2008, s. 271].

Wśród przedstawionych w literaturze poszczególnych typów postaw rodzicielskich możemy wyróżnić również tę stworzoną przez Marię Ziemiak, która zaprezentowała osiem przeciwstawnych sobie postaw rodzicielskich i podzieliła je na dwie grupy:

1. Postawy właściwe:
  - akceptacja, współdziałanie, dawanie swobody, uznanie (praw dziecka).
2. Postawy niewłaściwe:
  - odtrącająca, unikająca, zbyt wymagająca, nadmiernie chroniąca [Ziemska, 2009, s. 55-59].

Postawa akceptacji dziecka charakteryzuje się pełnym przyjęciem, szanowaniem jego wyglądu (cech charakterystycznych twarzy, włosów, ubioru). Polega ona również na tolerowaniu możliwości intelektualnych oraz fizycznych dziecka. Pogodzeniu się z możliwymi do osiągnięcia celami oraz niemożliwymi perspektywami na przyszłość dziecka. Rodzic, który akceptuje swoje dziecko, takim jakie jest, potrafi dostrzec zarówno jego wady, jak i zalety, które może rozwijać poprzez wzbudzenie zainteresowań i dobranie odpowiednich metod wychowawczych [Ziemska, 2009, s. 57].

Postawa współdziałania z dzieckiem polega na nawiązywaniu kontaktu z nim. Rodzic, który współdziała z dzieckiem, szuka możliwości spędzenia z nim czasu, odpowiada na odpowiedzi adaptacyjne syna czy córki. Ta postawa rodzicielska charakteryzuje się dużą zmiennością w trakcie dorastania istoty. Matka, wychowując niemowlę, będzie współdziałała z nim poprzez jego karmienie, usypianie oraz będzie reagować na wszystkie próby nawiązania z nią kontaktu (płacz dziecka, głużenie, grymas twarzy). Następnie w dalszych etapach wychowywania rodzic może umoralniać swoje dziecko, wymieniać się z nim poglądami, obserwacjami zjawisk lub zainteresowaniami [Ziemska, 2009, s. 58].

Postawa swobody występuje wtedy, gdy wraz z przemijaniem kolejnych okresów rozwojowych dziecka (Jean Piaget wyróżnia okres sensoryczno-motoryczny od narodzin do drugiego roku życia, okres symboliczny od 2. roku życia do lat 7, okres operacji konkretnych od lat 7 do lat 12, okres operacji formalnych do lat 13) [Kielin, 2013, s. 112-131] rodzice pozwalają dziecku dokonywać różnych innych czynności adekwatnych do jego wieku i możliwości poprzez dawanie mu coraz większej swobody. Takie zjawisko możemy zaobserwować np. wtedy, gdy opiekunowie pozwolą, aby dziecko po raz pierwszy uczestniczyło samodzielnie w uroczystości urodzinowej swojego rówieśnika, zmniejszając przy tym wcześniej postawione granice związane z opieką potomka [Ziemska, 2009, s. 58].

Postawa uznania praw dziecka. Ma ona duże znaczenie dla godności dziecka. Charakteryzuje się ona rozważnym, uczciwym, nienaruszającym autonomii postępowaniem wobec córki lub syna. Taka postawa rodzicielska występuje wtedy, gdy dla rodziców jest ważne zdanie ich dziecka. Podejmują decyzje zgodne z preferencjami młodego człowieka, biorąc pod uwagę jego kondycję, umiejętności fizyczne oraz stan psychiczny. Rodzice charakteryzujący się tą postawą nie lekceważą praw dziecka, ale też stawiają wobec niego adekwatne do zrealizowania obowiązki [Ziemska, 2009, s. 59].

Postawy rodzicielskie niewłaściwe występują wtedy, gdy opiekunowie nie potrafią zaakceptować swoich wychowanków, przez co nie są w stanie zmienić swojego postępowania w stosunku do dziecka, tak aby można było stwierdzić, iż kierują się oni pozostałymi trzema następnymi postawami zaproponowanymi przez Marię Ziemską.

Mieczysław Płopa przedstawia postawy rodzicielskie w formie pięciu skal:

I. skala: Postawa akceptacji oraz odrzucenia.

Ta postawa wywiera duży nacisk na akceptowanie dziecka, takim jakie jest wraz z jego wszystkimi wadami i zaletami. Odrzucenie istoty występuje wtedy, gdy człowiek nie jest w stanie przyjąć jej z racji tego, że istnieje. Odrzucenie wiąże się z niedostrzeganiem potrzeb drugiego człowieka i nieprawidłowymi uczuciami nacechowanymi brakiem czułości i empatii.

II. skala: Postawa nadmiernie wymagająca.

Odnacza się nieakceptowaniem i nieegzekwowaniem praw, godności, możliwości, autonomii młodego człowieka. Rodzic nadmiernie wymagający stawia zbyt wysokie wymagania wobec swojego dziecka przy tym jest wobec niego bardzo krytyczny. Opiekun dziecka uważa, że jest on

godnym obiektem do naśladowania i swoje decyzje uznaje za najważniejsze, bez możliwości szukania zmian lub kompromisów [Plopa, 2008, s. 236].

III. skala: Postawa autonomii.

Cechuje ją postępowanie rodzica wobec dziecka zgodne z jego etapem dorastania i możliwościami. Tę postawę charakteryzuje wsparcie i udzielanie rad dla jednostki, kierując się jej dobrem przy jednoczesnym ukazywaniu wyborów, jakie może podjąć. Rodzic nie wybiera za dziecko tylko stara się rozwijać w nim poczucie sprawstwa i asertywności. Zwraca uwagę na odmowę pociechy do działania, jak i również stara się ją zrozumieć.

IV. skala: Postawa niekonsekwentna.

Postępowanie wobec dziecka ma charakter przeniesienia (swoich własnych emocji na dziecko). To, jak rodzic będzie traktować wychowanka, zależy będzie od jego własnych emocji, problemów, które nazbierały się w ciągu całego dnia. Postępowanie opiekuna będzie zmienne i często niesprawiedliwe wobec dziecka. Na skutek tego syn lub córka może szukać autorytetu wśród innych osób niekoniecznie w kręgu rodzinnym. Następnie rodzic może być traktowany z pogardą przez swoją niekonsekwencje i brak szacunku wobec dziecka [Plopa, 2008, s. 237].

V. skala: Postawa nadmiernie chroniąca.

Rodzic martwi się tym, iż jego dziecko dorasta. Wszystkie radykalne zmiany odbiera z lękiem o swoją pociechę. Jest zbyt troskliwy i nadopiekuńczy wobec dziecka. Każdą decyzję podejmuje razem z dzieckiem, nawet jeśli nie jest to konieczne. Dziecko jest nadmiernie kontrolowane i obserwowane. W konsekwencji może mieć chęć odseparowania się od opiekuna przez brak potrzeby nawiązywania więzi emocjonalnej i utrzymywania z nim kontaktu [Plopa, 2008, s. 238].

Przegląd wybranych badań na temat postaw rodzicielskich wobec dzieci z niepełnosprawnością intelektualną

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele badań na temat postaw rodzicielskich. Również duże zainteresowanie wśród społeczeństwa wywołują badania odnoszące się do postaw rodzicielskich wobec dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Jest to wątek wzbudzający do dziś kontrowersje,

ponieważ rodziny z dziećmi z różnymi zaburzeniami muszą zmagać się na co dzień z innymi trudnościami, które zmieniają się wraz z upływem lat.

W 2001 roku Halina Kasprzyk w pracy pod tytułem *Postawy rodzicielskie matek i ojców dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim a ich wrażliwość empatyczna* umieściła swoje badania, w których wzięło udział 123 ojców i 123 matki dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. W badaniach autorka uwzględniła podział wieku dzieci. Dzięki temu udało się jej zbadać, czy występują różnice w odzwierciedlaniu postaw rodzicielskich pod względem wieku dzieci badanych rodziców. Halina Kasprzyk, aby zebrać potrzebne materiały do badań, wykorzystwała *Kwestionariusz dla Rodziców* Marii Ziemskiej. Natomiast, aby zbadać empatię emocjonalną rodziców, posłużyła się *Skalą empatii emocjonalnej* Alberta Mehrabiana i Normana Epsteina [Kasprzyk, 2001, s. 49].

Z eksperymentu wynika, iż rodzice dzieci w wieku młodszym najczęściej przedstawiają takie postawy jak nadmierne górowanie oraz zbyt mocne kontrolowanie dziecka. Interesującym jest fakt, iż w tej grupie osób badanych matki dziewczyn i chłopców w starszym wieku szkolnym cechują się w porównaniu z ojcami dzieci w tym samym wieku, mniejszą koncentracją na potomstwie. Jednakże autorka, badając empatię rodziców zauważyła, iż ojcowie chłopców w różnym wieku są osobami bardziej emocjonalnymi od ojców dziewczynek uczęszczających wiekowo do równoległych klas szkolnych. Halina Kasprzyk również zwróciła uwagę na to, iż matki dziewczyn w wieku młodszym oraz ojcowie opiekujący się dziewczynami w wieku starszym, którzy manifestują postawy pozytywne, jednocześnie mają dzieci, którym można celnie określić stany emocjonalne w stosunku do podjętych przez nich stanowisk [Kasprzyk, 2001, s. 60].

W 2008 roku Małgorzata Serzysko-Zdanowska w *Postawy rodzicielskie wobec dzieci z upośledzeniem umysłowym* jako jeden z celów określiła zbadanie, jakie są najczęściej występujące postawy rodziców dzieci w wyżej określonej grupie społecznej. Autorka projektu podzieliła grupę badawczą na rodziców dzieci „z upośledzeniem w stopniu umiarkowanym” liczącą 20 osób, rodziców dzieci „z upośledzeniem lekkim do znacznego”, w której było 20 osób, oraz rodziców dzieci „z upośledzeniem w stopniu głębokim” również liczącą 20 osób [Sierzysko-Zdanowska, 2008, s. 116].

Autorka badań wywnioskowała, iż tylko 20 procent osób badanych było w stanie pogodzić się z ograniczeniami swojego dziecka spowodowanymi jego niepełnosprawnością. Małgorzata Serzysko-Zdanowska uważa, że

z udzielonych odpowiedzi można wywnioskować, iż rodzice są zdania, że dzieci niepełnosprawne są bardziej kochane od dzieci, które są pełnosprawne. Znaczna część przebadanych rodziców wobec swoich dzieci przyjmuje postawę wyręczającą. 20 procent respondentów przyjmuje postawę przeciwną, ponieważ są zdania, że dzieci te powinny uczyć się samodzielności. Niestety 15 procent rodziców stwierdza, iż ich dzieci powinny być izolowane od społeczeństwa, a tylko 10 procent osób badanych określiło, iż dzieci te powinno się rozważnie, zdroworozsądkowo wychowywać (mądrze) [Serzyśko-Zdanowska, 2008, s. 119].

W 2009 roku Renata Biernat w swoich badaniach opublikowanych w artykule pod tytułem „Nastawienia empatyczne młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie a percepcja postaw rodzicielskich” zastosowała kwestionariusz KRE, który został opracowany przez Andrzeja Węglińskiego i SPR autorstwa Mieczysława Plopy. W badaniach wzięła udział młodzież w wieku od 16 do 18 lat. Przebadano 171 uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim i 165 uczniów pełnosprawnych obojga płci [Biernat, 2009, s. 114].

Autorka badań w podsumowaniu swojej pracy uznała, iż istnieje zależność pomiędzy tym, jakie postawy rodzicielskie są na co dzień odzwierciedlane w stosunku do dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i młodzieży pełnosprawnej intelektualnie a ich zachowaniami empatycznymi. Renata Biernat również wywnioskowała, iż występują korelacje w grupie dzieci nieograniczonych umysłowo w przypadku przeciwnych sobie płci a ich matkami oraz ojcami. Ujawniła, iż dziewczyny mogą mieć zależne nastawienie empatyczne od postaw matek, a chłopcy od postaw, jakie dominują w zachowaniu ojców [Biernat, 2009, s. 120].

W 2011 roku w pracy pod tytułem *Postawy rodziców wobec dziecka z zespołem Downa* autorstwa Grażyny Dębskiej, Urszuli Cisoń-Apanasewicz, Haliny Potok, Magdaleny Leśniak, przedstawiono badania, w których uwzględniono 31 matek dzieci z zespołem Downa z niepełnosprawnością intelektualną. Do uzbierania niezbędnych materiałów umożliwiających konkretną analizę, autorki wykorzystały sondaż diagnostyczny, dwuczęściowy kwestionariusz ankiety zawierający *Kwestionariusz postaw rodzicielskich* Marii Ziemskiej [Dębska, 2011, s. 71].

Z eksperymentu wynika, iż u matek dzieci z zespołem Downa najczęściej dominują postawy negatywne, takie jak np. bezradność, dystans,

koncentracja i nadmierne górowanie. Znacząca mniejszość respondentek miała tendencje do przejawiania postaw pozytywnych. [Dębska, 2011, s. 78].

Również w 2011 roku Monika Parchomiuk oraz Beata Szabała w pracy pod tytułem *Wsparcie społeczne matek dzieci niepełnosprawnych a ich postawy rodzicielskie* przedstawiły badania, których celem była analiza korelacji wsparcia społecznego z postawami matek dzieci z niepełnosprawnością. W celu zgromadzenia niezbędnych danych do zrealizowania projektu wykorzystano *Kwestionariusz wsparcia społecznego NSSQ* w adaptacji Janusza Kirienko oraz *Kwestionariusz postaw rodzicielskich* Marii Ziemskiej. W eksperymencie uwzględniono 65 matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym oraz stworzono grupę kontrolną składającą się z 70 matek dzieci pełnosprawnych [Parchomiuk, Szabała, 2011, s. 80].

Autorki stwierdziły, iż występują zbliżone korelacje pomiędzy dwoma zjawiskami na poziomie istotnym, o niskim charakterze, uwzględniając wsparcie instrumentalne z postawą bezradności i dystansu, oraz zestawiając afirmację z dystansem. Im większe wsparcie społeczne i im większą jego dostępność miały przebadane kobiety, tym bardziej prawdopodobne było to, że matki te nie wykazywały tendencji do tego, aby podporządkowywać sobie dziecko. Nie dążyły one również do dominowania nad dzieckiem. Matki te także nie uwydatniają braku zdolności emocjonalnych w stosunku do dziecka [Parchomiuk, Szabała, 2011, s. 82].

W 2013 roku Alicja Malina oraz Dorota Suwalska-Barancewicz w opublikowanym artykule pod tytułem *Stres i postawy rodzicielskie matek i ojców osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną* zamieściły badania. Celem tych badań było sprawdzenie przypuszczenia, czy stres odczuwany przez rodziców wspomnianej w tytule artykułu grupy społecznej koreluje z ich postawami rodzicielskimi i sposobami postępowania wobec dzieci. Zostały zastosowane takie narzędzia badawcze, jak *Kwestionariusz poczucia stresu* Mieczysława Plopy i Ryszarda Makarowskiego oraz *Skala postaw rodzicielskich* Mieczysława Plopy [Malina, Suwalska-Barancewicz, 2013, s. 82].

Autorki przedstawiły zależność pomiędzy przeżywanym stresem przez rodziców a ich postawami w stosunku do dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Z analizy korelacji zależności wynika, iż występujące napięcie emocjonalne u badanej grupy osób zwiększa się w trakcie występowania takich postaw rodzicielskich, jak niekonsekwencja lub ochranianie. Natomiast postawa wymagająca jest zależna od odczuwalnego intrapsychnego stresu, występującego np. w momencie niepogodzenia się z daną sytuacją.

Nadmierne ochranianie dziecka, chęć ciągłej kontroli nad nim może również przyczynić się do nadmiernego stresu [Malina, Suwalska-Barancewicz, 2013, s. 88].

W 2015 roku Katarzyna Ćwirynkało, Monika Włodarczyk-Dudka, Aleksandra Arciszewska w swojej pracy pod tytułem *Postawy rodziców wobec dzieci z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego* umieściły badania, w których postawiły 10 hipotez, m.in. zbadały, czy dane niepełnosprawności dziecka mają związek z jego figurującymi postawami rodzicielskimi. Do pomiaru postaw rodzicielskich autorki tekstu posłużyły się *Skalą postaw rodzicielskich* Mieczysława Plopy. Autorki przygotowały dodatkowo kwestionariusz wywiadu składający się z metryczki dla rodzica oraz dziecka. W badaniach wzięło udział 160 matek oraz 122 ojców. Do badań przystąpiły rodziny z różnymi niepełnosprawnościami dzieci, natomiast znaczna grupa rodzin dominujących miała dzieci z niepełnosprawnością intelektualną (aż 111 dzieci z ograniczonym intelektem, czyli 68,1%) [Ćwirynkało, Włodarczyk-Dudka, Arciszewska, 2015, s. 42].

Rodzice dzieci niepełnosprawnych intelektualnie osiągnęli niższe wyniki na skalach takich, jak: wymaganie, niekonsekwencja, nadmierne ochranianie w porównaniu z rodzicami dzieci z innymi zaburzeniami. Ojcowie i matki biorący udział w tym projekcie wykazywali niskie wyniki postawy akceptującej, jak również okazali się mniej przyzwalający na rozwijanie się autonomii dziecka. Jak i również u rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną dominuje postawa nadmiernie wymagająca [Ćwirynkało, Włodarczyk-Dudka, Arciszewska, 2015, s. 52].

Również w 2015 roku Małgorzata Marmola w artykule pod tytułem *Relacje w małżeństwie a postawy rodziców wobec niepełnosprawnych dzieci* uwzględniła badania, które w swoim zakresie miały umożliwić jej poznanie dominujących postaw rodzicielskich wśród matek i ojców dzieci z niepełnosprawnością. Eksperyment również miał na celu odpowiedzieć na pytanie, czy istnieje korelacja pomiędzy związkiem małżeńskim kobiety i mężczyzny a odzwierciedlającymi postawami wobec dziecka z niepełnosprawnością. Autorki projektu zamieściły informacje, iż w badaniach wzięło udział 50 małżeństw, w tym najczęściej rodzice wychowujący dziecko z niepełnosprawnością intelektualną. W badaniach wykorzystano *Kwestionariusz dobrego małżeństwa* Mieczysława Plopy i Marii Kaźmierczak oraz *Skalę postaw rodzicielskich* Mieczysława Plopy [Marmola, 2015, s. 138].

Osoby badane uzyskały niepokojąco niskie wyniki w kategorii rozczarowanie (powyżej 7 stena). Świadczyć to może o tym, iż pary małżeńskie są rozczarowane swoim małżeństwem, w którym jest dziecko z niepełnosprawnością, ponieważ mogły mieć wcześniej inne wyobrażenia na temat swojego życia małżeńskiego. Autorka również zaprezentowała niskie wyniki w postawie rodzicielskiej, jaką jest akceptacja – u matek powyżej 4 stena, u ojców powyżej 2 stena. Postawa wymagania wyniosła wynik u matek powyżej 6 stena, a u ojców powyżej 5 stena. Utwierdza to w przekonaniu, iż w tej grupie to matki są bardziej wymagające w stosunku do swoich dzieci z niepełnosprawnością od ojców. Wynik powyżej 6 stena może oznaczać, iż wymagania te są zbyt mocno wygórowane w stosunku do możliwości dzieci [Marmola, 2015, s. 139].

Także w 2015 roku przeprowadziła badania Monika Masłowska, które umieściła w artykule pod tytułem *Postawy rodzicielskie matek a zachowania przystosowawcze dzieci z niepełnosprawnością intelektualną*. Za cel eksperymentu autorka określiła zależność pomiędzy postawami rodziców wobec swoich dzieci niepełnosprawnych intelektualnie a ich poziomem zachowań przystosowawczych. W badaniach wzięło udział 25 uczniów dwóch placówek specjalnych i ich rodzice. Autorka tekstu, aby zdobyć odpowiedzi na postawione przez siebie hipotezy, wykorzystała *Skalę zachowań przystosowawczych* przełożoną na język polski przez Janusza Kostrzewskiego oraz *Skalę postaw rodzicielskich* Mieczysława Plopy. [Masłowska, 2015, s. 59].

Z badań wynika, iż matki odzwierciedlają w stosunku do swoich dzieci postawę akceptującą, ponieważ wynik jej wynosi powyżej 8 stena. Najniższy wynik, a tym samym przeciętny wśród matek uwzględnionych, zdobyła postawa wymagająca – powyżej 4 stena. Postawa autonomii wyniosła wynik powyżej 5 stena. Autorka wywnioskowała, iż nasilenie tych trzech postaw rodzicielskich koreluje z zachowaniami przystosowawczymi. Dzieci, które miały mamy o dominujących powyżej wspomnianych postawach, były bardziej samodzielne [Masłowska, 2015, s. 60].

W 2016 roku zostały opublikowane badania Grażyny Dębskiej, Katarzyny Strączek, Jolanty Sułek w artykule pod tytułem *Postawy matek wobec dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym*. Celem projektu była ocena występujących postaw wśród matek dzieci z niepełnosprawnością. Wśród badanych występują rodzicielki dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Liczebność tych dzieci wynosi 73,8%. W przedsięwzięciu wzięło udział

65 matek. Do zrealizowania badań wykorzystano *Kwestionariusz postaw rodzicielskich* Marii Ziemskiej [Dębska, Strączek, 2016, s. 89].

Według autorek badań dominujące postawy negatywne wśród tej grupy matek to górowanie (61,5% ankietowanych) i nadmierna koncentracja (55,4% ankietowanych), które wyniosły wynik 5 stena. Natomiast dla skali bezradności (46,2% ankietowanych) i nadmiernego dystansu (29,2% ankietowanych) postawy uzyskały wynik pozytywny, ponieważ średnia wyniku stenowego wynosi 4 [Dębska, Strączek, 2016, s. 91].

W 2017 roku Monika Masłowska i Anna Michalczyk przedstawiły badania w pracy pod tytułem *Postawy ojców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w wieku przedszkolnym*. Za cel eksperymentu Panie uznały zbadanie występujących postaw rodzicielskich ojców dzieci z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Do pomiaru postaw rodzicielskich wykorzystano *Kwestionariusz postaw rodzicielskich* Mieczysława Plopy. W projekcie uczestniczyło 25 wychowanków i 25 ojców. Ojcowie dzieci byli w wieku od 29 do 51 lat. Dzieci były w wieku od 4 do 9 lat [Masłowska, Michalczyk, 2017, s. 120].

Z badań tych wynika, iż 56% ojców biorących udział w tych badaniach przejawia wobec dzieci postawę akceptującą. Natomiast 24% uczestników nie potrafi zaakceptować swojego dziecka, przez co dominuje u nich postawa odtrącająca. 46% rodziców ma stosunek umiarkowany do autonomii dziecka. 9% ojców jest zdania, iż przyzwolenie na autonomię dziecka jest zjawiskiem właściwym. Niepożądanym aspektem jest to, iż 36% badanych ojców nadmiernie ochrania swoje dziecko. 52% rodziców charakteryzuje się postawą wymagającą na poziomie właściwym. Zaś tylko 12% badanych uwydatnia negatywnie postawę niekonsekwencji [Masłowska, Michalczyk, 2017, s. 121].

Badania własne

Celem przedstawionych badań, przeprowadzonych w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Pucku oraz Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym im. Marii Grzegorzewskiej w Siedlcach, jest określenie różnic pomiędzy postawami rodzicielskimi matek a stopniem niepełnosprawności intelektualnej dziecka na podstawie badań. Problem badawczy jest następujący: *Czy stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka istotnie różnicuje postawy rodzicielskie matek?* Na postawie nurtującego problemu badawczego udało się ustalić hipotezę, iż stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnicuje istotnie postaw rodzicielskich matek.

łącznie w badaniach wzięło udział 67 matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Niezbędnym narzędziem potrzebnym do zrealizowania badania był kwestionariusz w opracowaniu Mieczysława Płopy *Skala postaw rodzicielskich (SPR-M)*.

Tabela 1. Opis statystyczny zmiennych postawa matek ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

stopień niepełnosprawności		akceptacja	odrzućenie	wymaganie	niekonsekwencja	ochronianie	autonomia
Lekki	N	12	12	12	12	12	12
	% z N	17,9%	17,9%	17,9%	17,9%	17,9%	17,9%
	M	46,33	13,67	29,17	21,83	33,83	38,25
	SD	4,479	4,479	8,055	8,809	7,566	5,328
	Me	48,00	12,00	28,00	20,50	35,50	37,00
Umiarkowany	N	48	48	48	48	48	48
	% z N	71,6%	71,6%	71,6%	71,6%	71,6%	71,6%
	M	44,71	15,29	30,08	21,27	31,40	38,04
	SD	4,640	4,640	8,944	8,297	8,587	4,989
	Me	46,00	14,00	29,00	20,00	34,00	38,50
Znaczny	N	7	7	7	7	7	7
	% z N	10,4%	10,4%	10,4%	10,4%	10,4%	10,4%
	M	46,86	13,14	33,14	16,00	34,86	35,14
	SD	3,934	3,934	6,012	5,888	6,619	6,040
	Me	49,00	11,00	33,00	13,00	34,00	35,00
Ogółem	N	67	67	67	67	67	67
	% z N	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

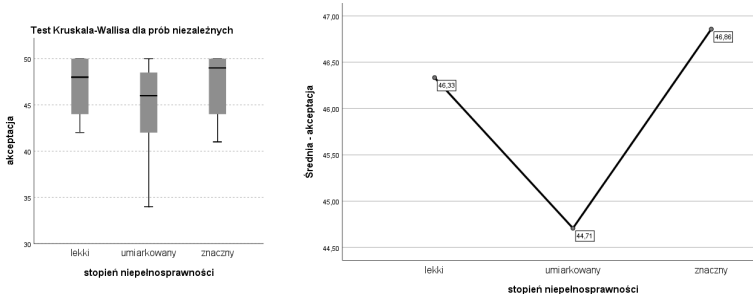
Nota: N – liczba obserwacji, M – średnia, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana

Źródło: opracowanie własne

Matek, które zadeklarowały, że posiadają dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim było 12, co stanowi 17,9% ze wszystkich osób badanych. Średnia dla postawy akceptacji $M = 46,33$ z odchyleniem standardowym $SD = 4,479$ i medianą $Me = 48,00$. Średnia dla postawy odrzucającej $M = 13,67$ z odchyleniem standardowym $SD = 4,479$ i medianą $Me = 12,00$. Średnia dla postawy wymagającej $M = 29,17$ z odchyleniem standardowym $SD = 8,055$ i medianą $Me = 28,00$. Średnia dla postawy niekonsekwentnej $M = 21,83$ z odchyleniem standardowym $SD = 8,809$ i medianą $Me = 20,50$. Średnia dla postawy ochraniającej $M = 33,83$ z odchyleniem standardowym $SD = 7,566$ i medianą $Me = 35,50$. Średnia dla postawy autonomii $M = 38,25$ z odchyleniem standardowym $SD = 5,328$ i medianą $Me = 37,00$.

Matek, które zadeklarowały, że posiadają dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym było 48, co stanowi 71,6% wszystkich badanych. Średnia dla postawy akceptacji $M = 44,71$ z odchyleniem standardowym $SD = 4,640$ i medianą $Me = 46,00$. Średnia dla postawy odrzucającej $M = 15,29$ z odchyleniem standardowym $SD = 4,640$ i medianą $Me = 14,00$. Średnia dla postawy wymagającej $M = 30,08$ z odchyleniem standardowym $SD = 8,944$ i medianą $Me = 29,00$. Średnia dla postawy niekonsekwentnej $M = 21,27$ z odchyleniem standardowym $SD = 8,297$ i medianą $Me = 20,00$. Średnia dla postawy ochraniającej $M = 31,40$ z odchyleniem standardowym $SD = 8,587$ i medianą $Me = 34,00$. Średnia dla postawy autonomii $M = 38,04$ z odchyleniem standardowym $SD = 4,989$ i medianą $Me = 38,50$.

Matek, które zadeklarowały, że posiadają dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym było 7, co stanowi 10,4% wszystkich osób badanych. Średnia dla postawy akceptacji $M = 46,86$ z odchyleniem standardowym $SD = 3,934$ i medianą $Me = 49,00$. Średnia dla postawy odrzucającej $M = 13,14$ z odchyleniem standardowym $SD = 3,934$ i medianą $Me = 11,00$. Średnia dla postawy wymagającej $M = 33,14$ z odchyleniem standardowym $SD = 6,012$ i medianą $Me = 33,00$. Średnia dla postawy niekonsekwentnej $M = 16,00$ z odchyleniem standardowym $SD = 5,888$ i medianą $Me = 13,00$. Średnia dla postawy ochraniającej $M = 34,86$ z odchyleniem standardowym $SD = 6,619$ i medianą $Me = 34,00$. Średnia dla postawy autonomii $M = 35,14$ z odchyleniem standardowym $SD = 6,040$ i medianą $Me = 35,00$.

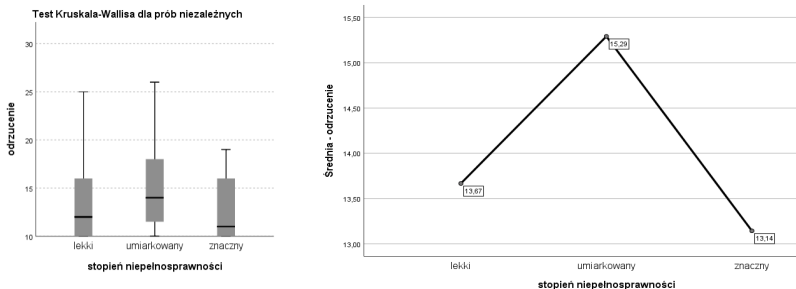
Wykres 1. Różnice średnich zmiennej postawa akceptującej matki ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

źródło: opracowanie własne

Test jednoczynnikowej analizy wariancji Anova wykazał, że średnie zmiennej postawa akceptacji matki uzyskanymi ze względu na stopień

niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnią się od siebie istotnie statystycznie $F(2; 66) = 1,115$; $p = 0,334$; miara związku $\eta = 0,184$ jest słaba.

Wszystkie średnie należą do jednorodnej grupy średnich na co wskazał test Duncana $p = 0,278$. Najwyższą średnią w postawie akceptacji matki uzyskano wśród tych matek, które wychowują dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, następną średnią wartość uzyskano dla matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i najniższą wartość uzyskały matki wychowujące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym. Różnica średnich postawy akceptacji ze względu na wyniki dla stopnia znacznego i lekkiego była niewielka $R_{I-J} = 0,524$, zaś wartość różnicy pomiędzy stopniem znacznym i umiarkowanym wynosiła $R_{I-J} = 2,194$.

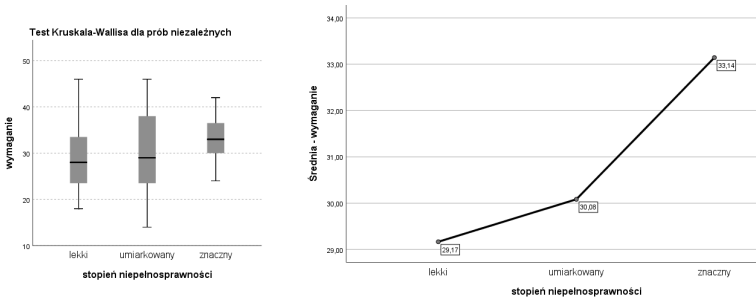
Wykres 2. Różnice średnich zmiennej postawa odrzucającej matki ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

Źródło: opracowanie własne

Test jednoczynnikowej analizy wariancji Anova wykazał, że średnie zmiennej postawa odrzucająca matki uzyskane ze względu na stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnią się od siebie istotnie statystycznie $F(2; 66) = -1,115$, $p = 0,334$, miara związku $\eta = 0,184$ jest słaba.

Wszystkie średnie należą do jednorodnej grupy średnich, na co wskazał test Duncana $p = 0,278$. Najwyższą średnią w postawie odrzucenia matki uzyskano wśród tych matek, które wychowują dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, następną średnią wartość uzyskano dla matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i najniższą wartość uzyskały matki wychowujące dzieci

z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym. Różnica średnich postawy odrzucającej ze względu na wyniki dla stopnia znacznego i lekkiego była niewielka $R_{I-J} = -0.524$, zaś wartość różnicy pomiędzy stopniem znacznym i umiarkowanym wynosiła $R_{I-J} = -2.194$.

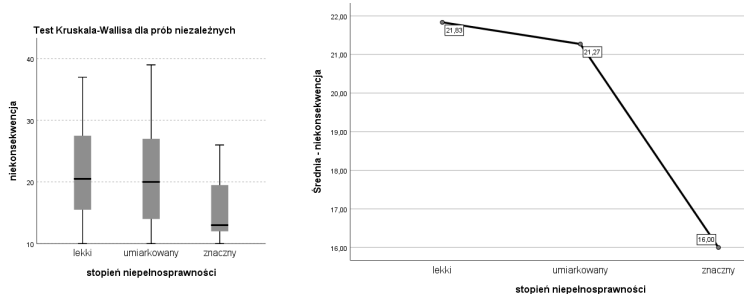
Wykres 3. Różnice średnich zmiennej postawa wymagającej matki ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

źródło: opracowanie własne

Test jednoczynnikowej analizy wariancji Anova wykazał, że średnie zmiennej postawa wymagająca matki uzyskanymi ze względu na stopnia niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnią się od siebie istotnie statystycznie $F(2; 66) = 0,505$, $p = 0,606$, miara związku $\eta = 0,125$ jest słaba.

Wszystkie średnie należą do jednorodnej grupy średnich na co wskazał test Duncana $p = 0,286$. Najwyższą średnią w postawie wymagającej matki uzyskano wśród tych matek, które wychowują dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, następną średnią wartość uzyskano dla matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i najniższą wartość uzyskały matki wychowujące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Różnica średnich zmiennych postawy wymagającej ze względu na wyniki dla stopnia umiarkowanego i lekkiego była niewielka $R_{I-J} = 0,917$, zaś wartość różnicy pomiędzy stopniem znacznym i umiarkowanym wynosiła $R_{I-J} = 3,060$, a pomiędzy stopniem znacznym i lekkim różnica wynosi $R_{I-J} = 3,975$

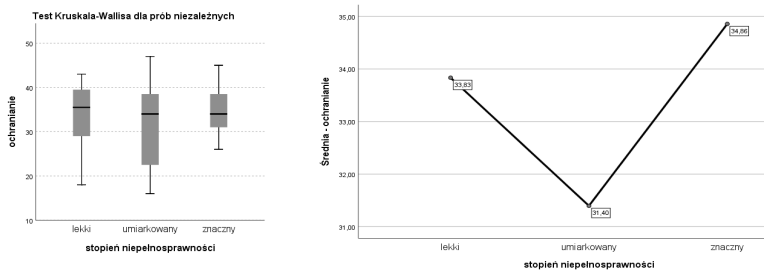

Wykres 4. Różnice średnich zmiennej postawa niekonsekwencji matki ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

Źródło: opracowanie własne

Test jednoczynnikowej analizy wariancji Anova wykazał, że średnie zmiennej postawa niekonsekwencji matki uzyskanymi ze względu na stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnią się od siebie istotnie statystycznie $F(2; 66) = 1,375$, $p = 0,260$, miara związku $\eta = 0,203$ jest słaba.

Wszystkie średnie należą do jednorodnej grupy średnich, na co wskazał test Duncana $p = 0,102$. Najwyższą średnią w postawie niekonsekwencji matki uzyskano wśród tych matek, które wychowują dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, następną średnią wartość uzyskano dla matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i najniższą wartość uzyskały matki wychowujące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym. Różnica średnich postawy niekonsekwencji ze względu na wyniki dla stopnia umiarkowanego i lekkiego była niewielka $R_{i-j} = -0,562$, zaś wartość różnicy pomiędzy stopniem znacznym i umiarkowanym wynosiła $R_{i-j} = -5,271$, a pomiędzy stopniem znacznym i lekkim różnica wynosi $R_{i-j} = -5,833$.

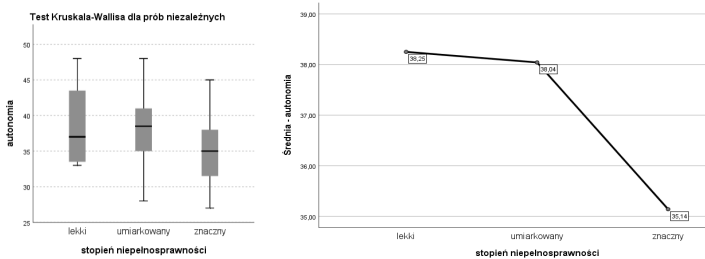

Wykres 5. Różnice średnich zmiennej postawa ochraniającej matki ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

Źródło: opracowanie własne

Test jednoczynnikowej analizy wariancji Anova wykazał, że średnie zmiennej postawa ochraniająca matki uzyskanymi ze względu na stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnią się od siebie istotnie statystycznie $F(2; 66) = 0,826$, $p = 0,442$, miara związku $\eta = 0,159$ jest słaba.

Wszystkie średnie należą do jednorodnej grupy średnich, na co wskazał test Duncana $p = 0,336$. Najwyższą średnią w postawie ochraniającej matki uzyskano wśród tych matek, które wychowują dziecko z niepełnosprawności intelektualną w stopniu znacznym, następną średnią wartość uzyskano dla matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i najniższą wartość uzyskały matki wychowujące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym. Różnica średnich postawy ochraniającej ze względu na wyniki dla stopnia znacznego i lekkiego była niewielka $R_{I-J} = 1,024$, zaś wartość różnicy pomiędzy stopniem znacznym i umiarkowanym wynosiła $R_{I-J} = 3,451$, a pomiędzy stopniem znacznym i lekkim różnica wynosi $R_{I-J} = 1,024$.

Wykres 6. Różnice średnich zmiennej postawa autonomii matki ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka

Źródło: opracowanie własne

Test jednoczynnikowej analizy wariancji Anova wykazał, że średnie zmiennej postawa autonomii matki ze względu na stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnią się od siebie istotnie statystycznie $F(3; 66) = 1,027$; $p = 0,364$; miara związku $\eta = 0,176$ jest słaba.

Wszystkie średnie należą do jednorodnej grupy średnich, na co wskazał test Duncana $p = 0,166$. Najwyższą średnią w postawie autonomii matki uzyskano wśród tych matek, które wychowują dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, następną średnią wartość uzyskano dla matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i najniższą wartość uzyskały matki wychowujące dzieci

z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym. Różnica średnich postawy autonomii ze względu na wyniki dla stopnia umiarkowanego i lekkiego była niewielka $R_{I-J} = -0,208$, zaś wartość różnicy pomiędzy stopniem znacznym i umiarkowanym wynosiła $R_{I-J} = -2,899$, a pomiędzy stopniem znacznym i lekkim różnica wynosi $R_{I-J} = -3,107$.

Wnioski

Z badań wynika, że stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnicuje istotnie postaw rodzicielskich matek akceptacji ($p = 0,334$), odrzucenia ($p = 0,334$), wymagania ($p = 0,606$), ochraniań ($p = 0,442$), niekonsekwencji ($p = 0,260$), autonomii ($p = 0,364$). Tym samym można potwierdzić hipotezę.

Natomiast z badań Katarzyny Ćwirynkało, Moniki Włodarczyk-Dudka i Aleksandry Arciszewskiej przeprowadzonych w 2015 roku wynika, że u rodziców wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną dominują takie postawy rodzicielskie, jak wymaganie, niekonsekwencja, nadmierne ochranianie w porównaniu z rodzicami, których dzieci zmagają się z innymi niepełnosprawnościami [Ćwirynkało, Włodarczyk-Dudka, Arciszewska, 2015, s. 42].

Abym mogła dokonać takiego porównania w swojej pracy, musiałabym zwiększyć grupę badawczą, ponieważ w przedstawionych badaniach ujęłam tylko i wyłącznie matki wychowujące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Nie wzięłam pod uwagę rodziców dzieci z innymi niepełnosprawnościami.

Podsumowanie

W toku analizy badań własnych doszłam do wniosku, że potwierdziła się hipoteza, iż stopień niepełnosprawności intelektualnej dziecka nie różnicuje istotnie postaw rodzicielskich matek.

Jestem zdania, iż odpowiednia wiedza na temat poszczególnych postaw rodzicielskich, takich jak akceptacja, odrzucenie, niekonsekwencja, wymagania, nadmierna opieka, autonomia, może być wsparciem dla pedagogów oraz terapeutów w oddziaływaniu na poszczególne postępowania i decyzje rodziców, a w szczególności matek wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną.

Maria Ziemska uważa, iż za pomocą wiedzy na temat postaw rodzicielskich można ingerować w proces wychowywania dziecka przez rodziców, a tym samym istnieje możliwość, aby wspomagać ich w pełnieniu roli matki lub ojca [Ziemska, 2009, s. 75].

Bibliografia

- Biernat R. (2009), *Nastawienia empatyczne młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie a percepcja postaw rodzicielskich*, „Szkoła Specjalna”, LXX (2).
- Ćwirynka K., Włodarczyk-Dudka M., Arciszewska A. (2015), *Postawy rodziców wobec dzieci z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 21.
- Dębska G., Strączek K. (2016), *Postawy matek wobec dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym*, „Państwo i Społeczeństwo”, (XVI), nr 4.
- Kasprzyk H. (2001), *Postawy rodzicielskie matek i ojców dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim a ich wrażliwość empatyczna*, Chowanna, t. 2.
- Kielin J. (2013), *Krok po kroku. Nauczanie i terapia dzieci z umiarkowaną, znaczną i głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo GWP, Sopot.
- Malina A., Suwalska-Barancewicz D. (2013), *Stres i postawy rodzicielskie matek i ojców osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 18, nr 2.
- Marmola M. (2015), *Relacje w małżeństwie a postawy rodziców wobec niepełnosprawnych dzieci*, „Kultura – Przemiany – Edukacja”, t. 3.
- Masłowska M. (2015), *Postawy rodzicielskie matek a zachowania przystosowawcze dzieci z niepełnosprawnością intelektualną*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Pedagogica”, nr 172(4).
- Masłowska M., Michalczyk A. (2017), *Postawy ojców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w wieku przedszkolnym*, „Roczniki Pedagogiczne”, t. 9(45), nr (3).
- Parchomiuk M. (2007), *Rodzice dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym wobec sytuacji trudnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Płopa M. (2008), *Psychologia rodziny*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- Płopa M. (2008), *Więzi w małżeństwie i rodzinie – metody badań*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- Serzysko-Zdanowska M. (2008), *Postawy rodzicielskie wobec dzieci z upośledzeniem umysłowym*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i rozprawy”, nr 8(1).
- Ziemska M. (1973, 2009), *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa.